

Literatuurbulletin

Relaties en Seksualiteit

Redactie

drs. M. van Berckel, literatuuronderzoekster
F. Bruinsma psychiater
dr. P. Cohen-Kettenis, psychologe
drs. M. Derks, sociologe
J. Drenth, arts
drs. L. Gijs, psycholoog
M. Moors-Mommers, medisch deskundige
dr. B. S. Witte, socioloog

Redactie-adres

NISSO
Kroostweg 43
3704 EB Zeist

Inhoud

Recensies

Mariëtte Moors-Mommers

Lidy Schoon – Een trage ontsluiting; vrouwengeneeskunde politiek doorgelicht/219

Jan Moors

Sexualmedizin, themanummer van Der Gynäkologe/220

Magnus Hirschfeld – Die Homosexualität des Mannes und des Weibes/220

Marianne Springer-Kremser – Psychosexualität und Gynäkologie/221

Luk Gijs

J. Schuyt e.a. – Homojaarboek 3. Artikelen over emancipatie en homoseksualiteit/221

Jos Parlevliet

E. Ferri – Stepchildren, a national study/222

M. Oud-Witte – Wij voelen ons geen stiefouders/222

M. de Jong-Kruiswijk – Je hoeft niet echt te zijn/222

S. de Zwart – De nieuwe stiefgezinnen/222

Annotaties over seksuele ontwikkeling en relatievorming bij kinderen en adolescenten/225

Recensies

Een trage ontsluiting; vrouwengeneeskunde politiek doorgelicht

Lidy Schoon

Boskoop: Macula, 1985, 318 blz., f 20,-

Dit boek is het eerste uit de reeks 'gezondheidszorg krities bekeken'. Het levert kritiek op 100 jaar gezondheidszorg aan vrouwen, vanuit een feministische visie. Lidy Schoon heeft hiervoor een indrukwekkende stapel literatuur doorgenomen. De literatuurlijst beslaat 30 pagina's. Nog eens 36 pagina's bestaat uit noten, gerangschikt per hoofdstuk. Het leest niet prettig wanneer men steeds naar het aanhangsel moet omslaan voor nadere uitleg of aanvullende informatie. Ook de vele noten onder aan de bladzijden maken het lezen niet gemakkelijker.

Een trage ontsluiting begint met een stukje geschiedenis. Hoe vrouwen met name vroedvrouwen zijn uitgesloten uit het medische beroep, vooral in de periode dat gynaecologie een apart specialisme werd. Ook in deze tijd moeten vroedvrouwen opboksen tegen de toenemende invloed van gynaecologen. Het boek is een aanklacht tegen artsen in het algemeen, en tegen gynaecologen in het bijzonder. De medische macht is volgens de schrijfster een dubbel bolwerk van mannen én van de moderne medische techniek. Zij geeft vele voorbeelden van wangedrag van gynaecologen, van betutteling van vrouwen door artsen, van onnodig en risicovol medisch onderzoek en operaties. Het boek is dan ook bedoeld als een zwartboek. Het is tevens bedoeld voor vrouwen om hen te leren zich weerbaar te maken en voor hun eigen belangen op te komen in de spreekkamer van artsen. Mannelijke lezers worden uitgenodigd om zich eens te bevrijden van moraliserende vooroordelen op het gebied van de 'leer der vrouwenziekten'.

Bij het lezen van dit boek kon ik een gevoel van wrevel niet onderdrukken. Hoewel ik het in wezen eens ben met de aanklacht van Lidy Schoon, kan ik het lang niet altijd eens zijn met haar eenzijdige benadering van het probleem. Om een voorbeeld te geven, terecht protesteert ze tegen het medicaliseren van de maatschappij. Maar dan zegt ze: 'Over de vraag wie verantwoordelijk is voor de medikalisering – de maatschappij die artsen teveel macht heeft gegeven, of de artsen zelf die zich zo'n positie hebben toegeëigend – zal het niet gaan. Ik zal alleen beschrijven wat artsen hebben gedaan met hun mediese rol en hoe zij die medicalisering hebben bevorderd'. Om het medicaliseren van de bevalling aan te tonen gaat zij dan uitgebreid in op de gang van zaken in Hamburg. Gelukkig is het in Nederland nog niet zover, en ik denk dat het ook nooit zover zal komen. Toch mis ik dan in haar aanklacht de andere kant. Vrouwen kunnen in ons land zelf kiezen hoe en waar zij willen bevallen. Het zou wel eens kunnen zijn dat vrouwen zelf vaker vragen om een bevalling in het ziekenhuis, omdat zij denken alleen daar een optimale begeleiding te kunnen krijgen. Mijns inziens een onterechte gedachte. Het is goed dat vrouwen hierop gewezen worden. Het is wat eenzijdig uitsluitend gynaecologen hiervoor verantwoordelijk te stellen. Deze eenzijdige benadering klinkt door in het hele boek.

Ik ben bang dat door deze opstelling de boodschap van het boek niet overkomt bij diegenen, met name de medici, die het hard nodig hebben. Ik vrees dat de, terecht, kritiek door veel mannelijke artsen niet wordt opgepikt. Het moderne taalgebruik (medies, gynekologies, enz.) doet de kritiek nog harder overkomen. Ondanks mijn kritiek vind ik het een lezenswaar-

dig boek. Ik zie met belangstelling uit naar de volgende delen in de reeks: 'gezondheidszorg krities bekeken'.

Mariëtte C. T. Moors-Mommers

Sexualmedizin

Themanummer van 'Der Gynäkologe' (Band 19, Heft 1, März 1986)
Berlin: Springer-Verlag, 1986, 58 blz.

Omdat langzamerhand erkend wordt dat veel gynaecologische patiënten ook seksuele problemen hebben en de arts daarmee in de dagelijkse praktijk niet zo goed overweg kan, heeft dit tijdschrift een themanummer uitgegeven dat op die dagelijkse praktijk gericht is.

De redacteuren V. Frick-Bruder (Hamburg) en V. Friedberg (Mainz) zijn zich ervan bewust dat helpen bij seksuele moeilijkheden niet alleen uit een boekje geleerd kan worden: 'Als een chirurg in een tijdschrift of door een voordracht een nieuwe operatietechniek leert kennen, dan zal hij als dat mogelijk is, zelf eens gaan kijken bij iemand die die techniek uitvoert. Daarna zal hij door oefenen onder leiding, in het begin, zich zelf de techniek eigen maken. Zo ook hier, de psychotherapeutische aanpak van seksuele problemen zal soms aan psychotherapeuten overgelaten moeten worden. Maar na enige oefening kan een (groot) aantal seksuele problemen bij gynaecologische aandoeningen door de behandelend gynaecoloog zelf begeleid worden.'

Vervolgens komen dan in korte heldere artikelen aan de orde:

- Die Weibliche Sexualität aus psychoanalytischer Sicht (V. Frick-Bruder),
- Psychoendokrinologie der Weibliche Sexualität (H. Appelt, B. Strauss),
- Die Bedeutung der Sexualität in der Beziehung steriler Paare (M. Strauber),
- Donor-Insemination, Adoption, In Vitro Fertilisation: Psychosoziale und psychosexuelle Aspekte (P. Nijs, K. Demyttenaere, L. Hoppenbrouwers),
- Postpartale Veränderungen der Paarbeziehung (B. Fervers-Schorre),
- Die Bewältigung des Schwangerschaftsabbruchs in der Partnerbeziehung (B. Wimmer-Puchinger),
- Sexualität und Miktionsstörung (P. Diederichs),
- Das Selbstverständnis von Frauen ohne Gonadenfunktion. Turner-Syndrom, Panhypopituitarismus, Klimakterium Praecox (O. Jürgensen, M. Stutzer),
- Psychische und sexuelle Störungen nach ablativen Operationen in der Gynäkologie (A. Spengler),
- Beratung und Behandlung bei sexuellen Problemen (M. Hauch).

Ik heb deze toch wel vaak theoretische bijdragen met veel plezier gelezen. Ik kan ze artsen en hulpverleners die met dergelijke patiënten vandoen hebben aanraden. Zelfs kan ik me voorstellen dat een of meer van deze artikelenvertaald dienen te worden. Mijns inziens zou het de moeite waard zijn dat eens te proberen, zij het dat ieder artikel dan van commentaar voorzien zou dienen te worden door een Nederlandse of Vlaamse deskundige terzake. Een boeiend experiment lijkt me dat.

Jan Moors, huisarts

Die Homosexualität des Mannes und des Weibes

Nachdruck der Erstauflage von 1914 mit einer Kommentierenden Einleitung von E. J. Haeberle

Magnus Hirschfeld

Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1984, 1067 blz., DM 218,-

Dit boek is het eerste deel in een nieuwe serie 'Klassiker der Sexualwissenschaft'. Haeberle

zal veel mensen een plezier doen met heruitgave van deze klassieken. Het boek is wel erg duur maar prachtig uitgegeven. Ik was al langer op zoek naar de originelen. Ze zijn nauwelijks nog te krijgen en kosten dan ook heel veel geld. Of je moet geluk hebben op een markt, waar 'men' niet weet wat te koop is. Het is onmogelijk de gehele inhoud te bespreken, ik heb die ook nog niet geheel gelezen. Ik wilde toch via deze weg de lezers opmerkzaam maken op deze serie. De inleiding van Haeberle verheldert veel, vooral historisch zet hij leuke accenten.

Jan Moors, huisarts

Psychosexualität und Gynäkologie

Marianne Springer-Kremser
Wien: Franz Deuticke, 1983

In ongeveer 100 pagina's geeft Marianne Springer-Kremser een overzicht van haar werk gedurende de laatste 15 tot 20 jaar. Ze is psychotherapeute van het zuiverste (Weense) ras. Meestal heeft ze heldere samenvattingen van theoretische concepten zoals die in haar omgeving en in Duitsland veel gebruikt worden: het stressconcept dat uitmondt in 'life-event invloeden' op het seksueelfunctioneren en het psychoanalytische concept dat, van Freud – via de neurosenleer – de ideeën van Franz Alexander, Max Schur en de 'franse school', haar eigen functioneren bepaalde. In het tweede hoofdstuk beschrijft ze, veel minder helder, de psychoneuro-endocrinologie tot ongeveer de helft van de zeventiger jaren. Veel wat momenteel interessant is, mis ik daarin. Heel kort gaat ze nog in op 'Psychoanalytische Theorien zur Weiblichkeit'. Ik meen dat, in 1983, dit te fragmentarisch gedaan wordt. Wie vanuit die hoek belangstelling voor het probleem heeft kan ik eerder 'La Sexualité Féminine' van Janine Chasseguet-Smirgel e.a. (Payot, Paris, 1964!) aanraden.

Als Marianne dan over haar eigen werk gaat schrijven, geeft ze weer wel een goed inzicht in wat ze doet en waarom. Menig 'seksuoloog' kan daarin handige tips lezen. Vanuit de praktijk geeft ze een aantal gebieden aan. Ze werkt als psychiater op een vrouwenkliniek en dat is goed te merken. De meeste psychosomatische aspecten van gynaecologische aandoeningen passeren de revue. Het is geen origineel boek; meer een inventarisatie van haar eigen werk tot op een bepaald moment. Wel interessant voor mensen die in hetzelfde veld werken, terwijl het voor anderen wat langdradig is. In de uitgebreide literatuurlijsten ontbreken veel Engelstalige werken waar wij in ons land kennis van namen. Overigens valt op dat de literatuur 'ophoudt' op het einde van de zeventiger jaren! Heeft ze daarna niets meer gelezen? Of was het boek al een tijd klaar voordat een uitgever gevonden kon worden?

Jan Moors, huisarts

Homojaarboek 3. Artikelen over emancipatie en homoseksualiteit

J. Schuyf, J. Veenker, M. Duyves, A. Goossensen van der Stoel en R. Tielman (redactie)
Amsterdam: Van Gennep, 1985, 237 blz., f 85, –

Nadat in 1981 en 83 respectievelijk Homojaarboek 1 en 2 verschenen, zag laat in 1985 het derde Homojaarboek het levenslicht. Naar mijn smaak meer dan in de vorige jaarboeken wordt de lezer(es) een gevarieerd leespakket voorgeschoteld. Naast historische stukken (Hillege; Goossensen en Sleutjes) is er aandacht voor verscheidene hedendaagse themata die de aandacht van de homobeweging gaande houden: de kloof tussen 'voorban' en 'achterhoede' (Libochant), lesbische politiek (Borren), homotheater (Mielart) en aids in de pers (Bardoel). Daarna volgen drie bijdragen over mogelijke determinanten van homoseksualiteit.

Van Naerssen stelt de vraag of homoseksualiteit een geaardheid, een verlangen, een identiteit of een rol is. Eveneens stelt deze onderzoeker-psycholoog zich de vraag of er wel een plaats is, of dient te zijn, voor de psychologische studie van homoseksualiteit. Dallas en Van de Port focussen in de beste bijdrage van dit Homojaarboek op 'Macho en de wording van de homoman'. Daarbij exploreren ze de mogelijke wederzijdse beïnvloedingen van genderrollen en -identiteiten en seksuele identiteiten en gevoelens. Niesink sluit hier de rij met zijn 'Bestaat er een biologische basis voor homoseksueel gedrag?'. In een laatste, wat apart staand hoofdstuk, trekt Wansink scherp en polemiserend van leer tegen Tielmans stelling dat de verzuiling in Nederland de homo-emancipatie bevordert heeft.

Maar variatie is niet het enige wat een Homojaarboek behoeft om een goed Homojaarboek te zijn. Daarvoor zijn ook originaliteit en inhoudelijke kwaliteit vereist. En daar mankeert het in dit boek meer dan eens aan. Het meest uitgesproken is dit ongetwijfeld het geval bij de bijdrage van Borren over lesbische politiek. Waarom de redactie dit bar slechte verhaal accepteerde is me een volslagen raadsel. Maar ook andere bijdragen lijden aan dezelfde euvels. Zo komt Libochant niet veel verder dan het opmerken van de kloof tussen 'voor' - en 'achterhoede'. Niesink, ondanks een aantal pertinente bedenkingen, ontsiert zijn hoofdstuk door bijna uitsluitend oudere literatuur (slechts 6 referenties op 55 dateren uit 1981 of 1982, naast 1 uit 1983) te citeren en door voorbij te gaan aan het werk van onderzoekers als Meyer-Bahlburg en Slob. Veel lezers - vooral zij die bekend zijn met zijn werk - zullen bij de bijdrage van Lex van Naerssen verzuchten: juist ja, interessant, maar werk dit nu eens grondig uit. Een Homojaarboek 3 dus dat niet onverdeeld gunstig uitpakt. Het is te hopen dat voor de volgende Homojaarboeken de redactie de variatie weet te behouden, maar ook de kwaliteitseisen zal opschrijven.

Luk Gijs, psycholoog

Stepchildren, a national study

Elsa Ferri

Windsor: Nfer-Nelson, 1984, 122 blz.

Wij voelen ons geen stiefouders; nieuwe partners over hun leven met elkaar en met elkaars kinderen

Marijke Oud-Witte

Baarn: Anthos, 1985, 120 blz.

Je hoeft niet echt te zijn; over stiefouders en hun kinderen; samenleven in stiefgezinnen

Margreet de Jong-Kruiswijk

Rotterdam: Ad. Donker, 1985, 77 blz.

De nieuwe stiefgezinnen; een literatuurstudie over stiefgezinnen na echtscheiding

S. de Zwart

Den Haag: Nederlandse Gezinsraad, 1983, 116 blz.

Wat is een boze stiefmoeder, vroeg mijn zoontje onlangs. Dat wist ik wel en vooral omdat ik op de hoogte was dat er op zijn school rond het thema van de sprookjes gefröbeld werd. Belangrijker nog leek zijn volgende vraag: of ze nog bestonden. Een klasgenootje had ook een stiefmoeder en een ander had er ook op een of andere manier mee te maken. Dat antwoord was lastiger terwijl ik toch de vier boeken, die hier ter bespreking zijn, net gelezen had.

Het verschijnsel stiefgezin en stiefouderschap lijkt een onderwerp dat steeds meer in de belangstelling komt te staan. Kennelijk begint dat al op de kleuterschool. In sociaal, juridisch en economisch opzicht krijgt deze primaire leefsituatie in onze pluriforme samenleving

steeds meer aandacht. In navolging van Amerika verschijnen in Nederland steeds meer publicaties rond dat thema. De literatuurstudie van Simone de Zwart moet zich nog behelpen met vooral buitenlandse literatuur. Zij laat zien dat het fenomeen al langer bestaat, maar stelt vast dat het vanuit zeer beperkte invalshoeken beschreven en onderzocht is. Methodologisch stellen die onderzoeken niet zoveel voor. 'Stepchildren' van Ferri lijkt hier deels aan tegemoet te komen maar blijkt bij nader inzien toch van oppervlakkige aard. Een populaire benadering van het stiefgebeuren geven de boekjes van Marijke Oud-Witte en Margreet de Jong-Kruiswijk. Nederlandse stiefouders komen in beide boeken uitgebreid aan de orde.

In alle vier de boeken gaat het om de vraag, welke plaats het stiefgezin inneemt tussen andere primaire leefvormen en meer nog hoe dergelijke gezinsorganisaties reilen en zeilen. Hoe lukt het de deelnemers zo'n samengesteld gezin van de grond te krijgen en tot een goed einde te brengen. De neiging een normatief-probleem-georiënteerde beschrijving te geven ligt dan ook gemakkelijk voor de hand. De misstappen en valkuilen waarin men terecht kan komen, zijn dan ook een aantrekkelijke kapstok. Wellicht een indicatie dat het stiefgebeuren ook werkelijk nog in z'n kinderschoenen staat en sociaal gezien nog erg onzichtbaar is. Sociale scripts voor het leven als gescheidene, als eenoudergezin, als omgangsouder e.d. zijn al veel meer uitgekristalliseerd. De mythe van de stiefmoeder uit de sprookjes – uiteraard in moderne varianten (er zijn veel meer stiefvaders) – is als denklijn nog volop terug te vinden.

'Stepchildren' is een Engels onderzoeksverslag en maakt deel uit van een groot nationaal onderzoek naar het leven en opgroeien van kinderen. Daartoe zijn alle kinderen geboren in een bepaalde week in 1958 op drie tijdstipmomenten onderzocht, 7-11-16 jaar. De zgn. stiefkinderen zijn daaruit gelicht en worden vergeleken met de kinderen uit 'intact' gezinnen en met kinderen die alleen met hun vader of hun moeder leven. De onderzoekers geven informatie over uiteraard de onderlinge verstandhouding tussen de kinderen en hun ouders, hun verwachtingen en perspectieven over relaties later alsook over hun opleiding en beroep. Daarnaast biedt het gegevens over gezondheidsproblemen, sociaal onaangepast gedrag e.d. De meeste gegevens zijn afkomstig als de kinderen 16 jaar zijn. Er is rekening gehouden met de sekse van de kinderen en het sociaal milieu waarin ze opgroeien. Naast het beroep van de (stief)vader vraagt men ook o.a. naar de behuizing en of beide ouders al dan geen werk hebben. Het pleit voor dit onderzoek rekening te houden met zoveel achtergrondfactoren. Het valt overigens wel mee met de verschillen tussen stiefkinderen en die uit de vergelijkingsgroepen; een kleine minderheid lijkt hier en daar wel wat in het nadeel te zijn en dat geldt met name voor de jongens uit stief-vader-gezinnen waarvan de vader een 'manual' beroep uitoefent. Het blijft een moedige poging kinderen gedurende een lange tijd te volgen. Maar zoals zo vaak in dergelijke grote kwantificerende onderzoeken, kan het ook slechts de oppervlakte bereiken van het fenomeen stiefkinderen. Ook krijg ik sterk de indruk dat deze doelgroep in een later stadium uit het bestand is gelicht. Vragen die m.i. van belang zijn en nader toegespitst hadden kunnen zijn op het stiefgebeuren, zijn nauwelijks te vinden. De veronderstelling dat op de vraag, of kinderen met hun vader/moeder kunnen opschieten, een antwoord waarschijnlijk niet gegeven wordt over een elders wonende vader of moeder, overtuigt niet nog afgezien van de betekenis die adolescenten aan zo'n vraag verbinden. Over eventuele financiële problemen suggereren de onderzoekers dat wellicht verplichtingen elders (eerste huwelijk) een rol spelen. Er is niet naar gevraagd. Een ander nadeel is de betekenis die we aan de resultaten moeten verbinden; stiefkind zijn in begin zeventiger jaren en nog eerder lijkt mij anders dan in 1984 (toen het boek uitkwam). Het boek had voor mij een uitgebreid artikel mogen zijn. De toch al opsommende sfeer van getallen, hoe geverballi-

seerd ook, blijft onprettig lezen. Het had een veel interessanter verslag kunnen zijn als na de vragenlijsten de bandrecorder was aangezet.

Die laatste behoefte wordt onmiddellijk beloond als je 'We noemen ons geen stiefouders' en 'Je hoeft niet echt te zijn' begint te lezen. Ze missen wellicht de differentiatie van het bovengenoemde onderzoek maar geven anderzijds een levendig beeld over wat stiefouders beroeren. Die komen uitgebreid zelf aan het woord. Marijke Oud-Witte schrijft haar boek aan de hand van een twintigtal interviews waarvan zij een aantal integraal achter in haar boek opneemt. Margreet de Jong-Kruiswijk haalt haar citaten uit ervaringen die zij opdeed in het organiseren van weekends voor stiefouders. Meer dan in Oud-Witte's boek is de beschrijving adviserend van aard en komt aan de orde in welke valkuilen je terecht kunt komen. De blauwdruk van het kerngezin ligt voortdurend op de loer en biedt op tal van opvoedings- en omgangsfacetten nauwelijks enig soelaas. Margreet de Jong structureert haar hoofdstukken rond de dramatis personae: stiefkinderen, stiefmoeder en stiefvader. Marijke Oud centreert haar verhaal rond 'probleemvelden', zoals: verwachtingen bij het aangaan van een stiefgezin; invloed vorige partner, financiële verplichtingen; kinderen die bij ex-partner wonen; seksualiteit en erotiek. Beide boeken zijn een goede start voor wie zich in het thema wil verdiepen of er zelf mee te maken krijgt. Het maakt je in ieder geval sensitief voor de complexiteit van een dergelijk bestaan. Daarmee zijn ook de beperkingen aangegeven: kinderen zelf komen eigenlijk niet aan het woord tenzij het nu stiefouders zijn die vroeger stiefkind waren. Ook de heterogeniteit van de samengestelde gezinnen is meer een randgegeven dan punt van aandacht. Die rijkwijdte beogen de schrijfsters ook niet en dat is misschien ook wel teveel gevraagd. In ieder geval roept het die nieuwsgierigheid op en dat is ook een belangrijk effect.

Het NGR rapport 'De nieuwe stiefgezinnen' beperkt zich tot gezinnen die ontstaan na echtscheiding. Oorspronkelijk doel van deze literatuurstudie was trends te beschrijven zoals die zich in de literatuur over stiefgezinnen hebben voorgedaan. Die zijn er niet, zegt Simone de Zwart, en beperkt zich vervolgens tot een overzicht van de meest recente publikaties (periode 1975-1983). Het is haar redelijk goed gelukt het stiefgebeuren en wat daaromheen zit in kaart te brengen. En hoewel ze beoogt alleen een overzicht te bieden, blijkt in de hoofdstukkenindeling al een aanzet te vinden zijn vanuit welke invalshoek het fenomeen te bekijken valt. Naast hoofdstukken over de dramatis personae zijn er ook over de ouders 'als partner', beide 'als ouders' en het stiefgezin als geheel. Een hoofdstuk over de eigen (biologische) ouder had daarin ook goed gepast. Misschien is dat ook overwogen maar ontbreekt het aan materiaal daarover. Deze en andere beperkingen en hiaten zijn als ondertoon voortdurend te vinden in het gedoseerde commentaar dat tussen de literatuurfacten door te lezen valt. Dat had voor mij wel wat explicieter gemogen en als inkadering van de verschillende hoofdstukken kunnen gelden. Overigens komen deze beperkingen wel uitvoerig op het eind aan de orde en spitst De Zwart deze toe op suggesties tbv. onderzoek. Het rapport overtuigt dat we nog weinig weten over het stiefgebeuren en het geeft ook een behoorlijke aanzet, welke vragen in dat verband relevant kunnen zijn. De toename van stiefgezinnen in het primaire samenleven van ouders en kinderen rechtvaardigt ook de aandacht ervoor. De kans dat deze aandacht een stigmatiserend effect op alleen de problematische kanten teweeg zal brengen, zullen we tijdelijk voor lief moeten nemen. Want wat we weten over stiefgezinnen is vooralsnog niet veel meer dan een scala van ideeën. Dat laatste was misschien het meest juiste antwoord op de tweede vraag van mijn zoontje. Alleen hij zou er niet veel wijzer op geworden zijn.

Jos Parlevliet, psycholoog

De hieronder vermelde boeken en rapporten kunnen worden geleend en een fotocopie van de tijdschriftenartikelen verkregen bij de NISSO bibliotheek: Kroostweg 43, 3704 EB Zeist, tel. 03404-5 17 74. Porto en de kostprijs van fotocopieën (20 cent per bladzijde) worden in rekening gebracht.

Annotaties over seksuele ontwikkeling en relatievorming bij kinderen en adolescenten (literatuur vanaf 1980)

Seksuele ontwikkeling bij kinderen

L. L. Constantine en F. M. Martinson (eds.), *Children and sex; new findings, new perspectives*

Boston: Little Brown, 1981

The editors use three themes to build an cohesive view of child sexuality and the sexual experiences of children. The first theme maintains that children are sexual beings whose sexual interests and development are continuous. The second, that the sexuality of childhood, adolescence, and adulthood are closely related parts of a continuum rather than distinct and disconnected phenomena.

The final theme proposes that sexual experiences during childhood, even exceptional experiences such as incest or relations with an adult, are highly varied in their impact and long-range effects, and must be understood in context, not caregorically classified as negative.

R. Goldman en J. Goldman, *Children's sexual thinking; a comparative study of children aged 5 to 15 years in Australia, North America, Britain and Sweden*

London: Routledge & Kegan Paul, 1982

This book is based on interviews and discussions with hundreds of children aged between 5 and 15 in four areas: Australia, North America, England and Sweden, the first three being chosen as similar in language and culture, and Sweden because it is regarded as a pace-setter in sex education. Within a general framework of how children understand their own development, the topics examined were how children perceive ageing, parental roles, sex identity, sex roles of themselves and adults, sex role preferences, conception, gestation and childbirth, abortion, birth control, marriage, sex education, nakedness and related subjects. The results have been meticulously scored on criteria based upon biological, social, logical and physical realism. The findings are discussed in the light of Piaget's, Freud's, Kohlberg's and other developmental theories of childhood and their implications examined for sex education in home, school and society.

Seksuele ontwikkeling en relatievorming bij adolescenten

Algemeen

W. Vandereycken en G. Lambrechts (red.), *Seksualiteit en identiteit bij adolescenten; feiten en beschouwingen*

Amersfoort-Leuven: Acco, 1984

Adolescenten en seksualiteit in de jaren tachtig: Wat is er van de zogenaamde seksuele revolutie geworden? Hoe is de ingesteldheid en het gedrag van de huidige jonge mensen op seksueel gebied? Waar liggen de mogelijkheden, de moeilijkheden, de onzekerheden, de noden en wie kan op welke wijze hieraan het beste tegemoet komen zodat een gave ontplooiing van de adolescent tot jonge volwassene mogelijk wordt? Dit boek wil hierop een antwoord zoeken, geen pasklare oplossingen aanbieden. Achtereenvolgens worden besproken: adolescentie, een spiegel voor volwassenen (Vandereycken); seksualiteit bij ongehuwde adolescenten, permissiviteit en ervaring in heteroseksuele partnerrelaties (Verhofstadt-Denève); opvoeding en trends i.v.m. seksueel gedrag bij jongeren (Geeraert); opvoeding tot zelfbeleving en lichamelijke omgang (Lambrechts); opvoeding tot relatiebekwaamheid, mensen worden aan mensen toevertrouwd (Vercammen); de adolescentieproblematiek in psycho-analytisch perspectief (Corveleyn); de adolescentie, een belangrijke fase in de levenscyclus van het gezin (Vanderlinden); anticonceptie bij jongeren (Leysen); juridische aspecten van seksualiteitsbeleving en ongehuwd samenleven bij minderjaren (Senaeve).

S. Wilcox en J. R. Udry, *Autism and accuracy in adolescent perceptions of friends' sexual attitudes and behavior*

Journal of Applied Social Psychology, 16 (1986) 4, blz. 361-374

This study uses data from adolescents matched with data from their friends to examine whether reference group effects on adolescent sexuality should be thought as operating through the sharing of norms or the modeling of behavior.

The authors observe that perception of attitudes has such a trivial reality component and such a strong autistic component that it cannot serve as a mech of peer influence. Perception of sexual behavior has a reality component which is as large as its autistic component, and large enough to serve as a route of influence.

The authors reach two conclusions: (1) Reference group effects on adolescent sexual behavior probably work through behavior modeling rather than through no influence. (2) Studies which infer peer influence on sexual behavior using only *perception* of peers will arrive at erroneous conclusions.

Houding en gedrag

E. R. Mahoney, *Religiosity and sexual behavior among heterosexual college students*

Journal of Sex Research, 16 (1980) 2, blz. 97-113

The relationship between religiosity and sexual behavior is examined with a sample of 290 female and 151 male college students. Across a wide range of sexual behaviors and dimensions of sexuality, religiosity is found to be negatively related to sexual experience. This relationship does not differ by gender. Additionally, religiosity among males is related to the sequence in which sexual behaviors are experienced in adolescence. Highly religious males have a significant tendency to reverse the sequence of sexual behaviors by having oral sexual experience before coitus. This reversal is discussed in terms of the outcome of an interaction between male sexual socialization and peer pressure which place a strong emphasis on males' obtaining sexual experience, and religious beliefs which emphasize the prohibition of

coitus outside of marriage. This sequence reversal is thus seen as maintaining technical virginity at an age and in an environment which emphasize sexual experience.

Relatievorming

A. Geeraert, *Relatievorming bij adolescenten in Vlaanderen*
Brussel: Centrum voor Bevolkings- en Gezinsstudiën, 1983

In dit boek wordt verslag uitgebracht van een representatief onderzoek naar de invloed enerzijds van het ouderlijk gezin, anderzijds van het eigen zoekgedrag van de jongere inzake de relatievorming, het anticonceptiegedrag en de keuze van een toekomstige samenlevingsvorm. Het onderzoek heeft betrekking op een representatieve enquête onder 856 19-jarige jongens en meisjes. Ongeveer 500 moeders waren bereid aan het onderzoek deel te nemen.

H.O.Z. 'Je Ziet Maar' relatie-top-tien
H.O.Z. Bulletin, nr. 49, 28 april 1986

Op woensdag 2 april werd de H.O.Z.-relatie-top-tien 1986 bekend gemaakt. Dit gebeurde tijdens een uitzending van het V.A.R.A.-televisieprogramma voor jongeren 'Je Ziet Maar' en tijdens een persconferentie in Utrecht. Aan deze enquête werd door 11.088 jongeren meegedaan. De belangrijkste uitslag was dat driekwart van de jongeren denkt een huwelijk te zullen sluiten. Twee van de drie jongeren willen voor altijd of voor een bepaalde periode een andere relatievorm dan het huwelijk. Inhoud o.a.: Top-tien om jongeren te bereiken, de deelnemers, gedeelte van de vragenlijst, de uitslag, en commentaar op de uitslag door I. Weeda.

F. Leliveld en E. Ketting, *Op de grens van volwassenheid; verslag van een onderzoek naar de intieme levenssituatie van 17- tot 24-jarigen*
Zeist: NISSO, 1984

Dit onderzoeksrapport handelt over (seksuele) relatievorming, anticonceptiegebruik, huwelijkssluiting en ongehuwd samenwonen, en het begin van gezinsvorming onder (oudere) adolescenten. De gegevens hierover zijn grotendeels verzameld in het kader van een door C.B.S. in 1979/1980 uitgevoerd, landelijk representatief onderzoek onder 17- tot 24-jarigen. Eén van de voornaamste conclusies betreft de afnemende vanzelfsprekendheid van het huwelijk als toekomstperspectief. Maar blijvend ongehuwd samenwonen heeft het huwelijk als meer gewaardeerde relatievorm nog lang niet verdrongen. Veeleer is het zo dat adolescenten tegenwoordig onzeker zijn over essentiële levensbelissingen. Velen blijven daardoor het antwoord schuldig op vragen over de toekomst van hun relatie en over het wel of niet krijgen van kinderen.

Jany Rademakers en Cees Straver, *Van fascinatie naar relatie: Het leren omgaan met relaties en seksualiteit in de jeugdperiode; een ontwikkelingsdynamische studie*
Zeist: NISSO, 1986

In de bijdrage van Straver wordt eerst een overzicht gegeven van de literatuur m.b.t. de jeugdige seksuele ontwikkeling. Dan wordt aan de hand van een collectie autobiografische verha-

len en enkele case studies aangegeven, hoe jongeren in hun opeenvolgende contacten zich meer gaan verplaatsen in de ander, meer besef krijgen van hun eigen gevoelens en waarden, en meer assertiviteit ontwikkelen in het naar voren brengen van die gevoelens en daaraan gekoppelde wensen m.b.t. de aard van het onderlinge contact. Deze analyse loopt uit op een sociologisch ontwikkelingsmodel waarin de elkaar opvolgende sociale interacties en stapsgewijze verruiming van betekenisgevingen en competenties hand in hand gaan: 'de stapsgewijze interactiecarrière'. In de bijdrage van Rademakers wordt verslag gedaan van een onderzoek bij zeventien Nederlands meisjes van begin twintig, waarin vooral hun angst voor seksuele contacten met jongens en de gevolgen daarvan naar voren komen. Tenslotte wordt het model van de stapsgewijze interactie-carrière door Straver en Rademakers toegepast op Rademakers' interviews bij meisjes.

W. de Regt, *Meisjes en jongens en hun seksualiteit*
Deventer: Van Loghum Slaterus, 1982

Het NISSO heeft in de tweede helft van de jaren zeventig onderzoek gedaan onder duizend jongens en meisjes tussen vijftien en eenentwintig jaar en vijfhonderd van hun ouders. Centrale vraag bij dat onderzoek is steeds geweest: Hoe zijn jongeren zelf bezig greep te krijgen op hun relationele/seksuele leven? Wat doen ze zelf, waar vinden ze steun, waarin worden ze tegengewerkt en door wie? De resultaten van dat onderzoek zijn gepubliceerd in drie onderzoeksrapporten. In dit boekje worden de belangrijkste inzichten en vermoedens die in de onderzoeksperiode naar voren zijn gekomen, samengevat en hier en daar ook ingekleurd.

C. J. Straver, *Jong zijn en contact zoeken: problemen en processen rond toenaderingssituaties*
Deventer: Van Loghum Slaterus, 1980

Dit boek is een samenvatting en nadere uitwerking (theoretische inzichten) van het NISSO-onderzoeksverslag 'Toenaderingsgedrag van jongens en meisjes'. In contact komen wordt hier gezien als deelaspect van wat volwassenen 'de seksualiteit van jongeren' noemen. Het vertrekpunt van de beschrijving ligt bij de jongere zelf: hoe ziet hij/zij zijn/haar situatie? Beschreven wordt hoe jongeren in de fantasie, in de kring van leeftijdgenoten én individueel bezig zijn met het vinden van contacten met de andere sekse. Contact maken is een proces in een aantal stappen: fantaseren, een plan maken, de leegte aandurven, symbolisch handelen, onderhandelen, tot een afspraakje komen. Hoe nu zo'n proces verloopt, welke moeilijkheden jongeren daarbij ervaren, wat er aan steun en hulp geboden kan worden, komt in dit boek aan de orde.

C. J. Straver, *Toenaderingsgedrag van jongens en meisjes: een verwaarloosd thema in SI-onderzoek*
In: W. A. Arts, H. W. A. Hilhorst en F. Wester (red.), *Betekenis en interactie: Symbolisch interactionisme als onderzoeksperspectief*
Deventer: Van Loghum Slaterus, 1985, blz. 67-82

Een theoretische schets wordt gegeven van de ontwikkeling van het toenaderingsgedrag van jongeren uit de interacties met hun leeftijdgenoten. Daarbij wordt een van de centrale begrippen van het Symbolisch Interactionisme (SI), namelijk het begrip handeling (action), nader uitgewerkt en concreet ingevuld, aan de hand van een onderzoek onder Nederlandse jongeren. Achtereenvolgens worden behandeld: Toenadering als thema van onderzoek; Het verloop van het onderzoek; Onderzoeksgegevens: oriëntatie op de andere sekse (de ontwikkeling van het perspectief, het voor zichzelf aanwijzen van de situatie, het zichzelf definiëren, zelfdefinitie in de ogen van anderen), oriëntatie voor het handelen (operatieve regels ontwikkelen, normatieve regels ontdekken), 'samenhandelen met zichzelf' (de zelftypering, het operatieve zelfbesef, zichzelf aanzetten), en handelen in toenaderingssituaties (procedures voor de opening van het contact, de presentatie van de erotische definitie, het aftasten van elkaars bedoelingen, het hanteren van verlegenheidssituaties, onderhandelen over vrijen, samen een 'working consensus' bereiken); De sociale ontwikkeling van toenaderingsgedrag.

W. Thorbecke en H. D. Grotevant, *Gender differences in adolescent interpersonal identity formation*

Journal of Youth and Adolescence, 11 (1982) 6, blz. 479-492

Gender difference in adolescent interpersonal identity formation were investigated in 41 male and 42 female high school juniors and seniors. Subjects were interviewed and assessed on progress toward interpersonal identity achievement in friendship and dating relationships. Differential patterns of correlation for each sex were examined for measures of vocational identity, psychological masculinity and femininity, and achievement motivation. Results indicated that young women were significantly more identity achieved than men in the friendship domain; no differences emerged in the dating domain. The processes of interpersonal and vocational identity formation appeared to be more interrelated for females than males. For both young men and women, expressive attributes of psychological femininity were positively related to interpersonal identity exploration. Different gender achievement orientations were revealed by positive correlations between several interpersonal identity ratings and mastery for males and lack of correlation between interpersonal identity and mastery for females. In addition, commitment to a conception regarding friendships was positively correlated with competitiveness for males and negatively correlated with competitiveness for females. Results are discussed in terms of Gilligan's (1982) theoretical work, which contrasts achievement of identity through separateness and autonomy with achievement of identity through connectedness and relationships.

Problemen, counseling en therapie

Peggy Cohen-Kettenis en Walter Everaerd, *Gender role problems in adolescence*

In: Ronald A. Feldman en Arlene Rubin Stiffman (eds.): *Advances in adolescent mental health*.

A research-practice annual. *Mental health disorders in adolescence*. Volume 1. 1986. Part B. Greenwich/London; Jai Press, 1986, blz. 1-28

Mental health problems can be associated with gender roles in two ways. Atypical developments may occur during sex or gender differentiation. Examples can be found in persons

born with ambiguous genitals or transsexuals. Although such gender role problems generally do not originate in adolescence, it is in adolescence that they become fully manifest. Sex or gender differentiation without such dramatic developments, however, is no guarantee of optimal mental health. An increasing amount of literature seems to suggest that a high degree of adaptation to gender role expectations, especially in women, is related to a wide variety of complaints. On the other hand, entry into a situation in which behavior contrary to stereotyped gender roles is required can also present problems.

B. Fyfe, *Sexual enhancement for young adults*

The Personnel en Guidance Journal, 60 (1981) 1, blz. 10-13

Despite the recent development of sexual enhancement programs, young, premarital aged adults (18 to 20) have usually been excluded from participation. Few models exist that attempt to meet the needs of this age group. In an effort to bridge this gap, a sexual enhancement workshop has been developed that focuses specifically on the needs of young adults.

J. M. Makepeace, *Life events stress and courtship violence*

Family Relations, 32 (1983) 1, blz. 101-109

Recent studies have found violence to be a common feature of premarital dating and courtship. The association of life events stress with courtship violence is examined via a questionnaire of the experiences of a sample of college undergraduates. Life event stress was found to be unrelated to involvement in courtship violence among women. For men, only culturally undesirable events were associated with increased courtship violence. An increasing rate of culturally desirable events was associated with decreased courtship violence, and undesirable health related events had no significant effect.

M. Harisingh Maskay en A. MacCreary Juhasz, *The decision-making process model; design and use for adolescent sexual decisions*

Family Relations, 32 (1983) 1, blz. 111-122

The Decision-Making Process Model provides a framework and guidelines for working through to a logical conclusion, questions which require action. The seven steps are: identifying the decision to be made, determining why it is needed, identifying alternative choices for action, analyzing the information and hypothesizing about positive and negative consequences, evaluating desirability of various choices, estimating the practicality of behaviors and deciding on a conclusion for action. These steps are applicable to many decisions and can be used by individuals differing in age and background. The focus of the model is on adolescents and sexual decisions.

W. de Regt, *Toenaderingsgedrag van adolescenten en de daarop gerichte seksuele-relatieve vorming*

Tijdschrift voor Seksuologie, 5 (1980) 1-2, blz. 21-33

In dit grotendeels op de analyse van Straver en De Boer, zoals te vinden in hun 'Toenaderingsgedrag', gebaseerde artikel stelt de auteur dat het proces van contact zoeken van jongeren sociaal gedrag is dat niet vanzelf tot ontwikkeling komt, maar aangeleerd en bestuurd kan worden. Hij geeft een puntsgewijze opsomming van de aspecten die in de ontwikkeling van toenaderingsgedrag te onderscheiden zijn, bespreekt deze aspecten en daarnaast ook de invloed van de omgeving, en formuleert tot slot dertien punten waarop opvoeders en vormingswerkers jongeren kunnen helpen hun mogelijkheden te ontwikkelen.

N. W. Slot en G. de Kruijff, *Adolescententherapie en seksualiteit*
Amsterdam: Ambulatorium van het Paedologisch Instituut, 1983
Adolescententherapie en seksualiteit

In: J. de Wit, H. J. Groenendaal en J. M. van Meel (red.): *Psychologen over het kind*.
Lisse: Swets & Zeitlinger, 1986, blz. 191-214

Behandeld wordt seksualiteit als onderwerp in psychotherapie met adolescenten. Achtereenvolgens komen aan de orde een aantal aspecten die kenmerkend zijn voor adolescenten in het algemeen, onderzoeksgegevens m.b.t. jongeren en seksualiteit, seksualiteit als probleem voor jongeren, en de manier waarop de therapeut het onderwerp seksualiteit bij jongeren in de therapie moet benaderen.

W. Vandereycken, *Seksuele problemen bij adolescenten*
Tijdschrift voor Seksuologie, 8 (1984) 3, blz. 139-147

In dit artikel wordt een overzicht gegeven van seksuele problemen zoals die zich onder diverse vormen bij adolescenten kunnen voordoen. Er wordt daarbij een onderscheid gemaakt tussen storingen in de timing van de puberteit, seksuele angsten (t.a.v. seksueel contact of t.a.v. eigen seksuele identiteit), 'opvallend' seksueel gedrag en gevolgen van seksueel misbruik. Enkele aspecten worden benadrukt die belangrijk kunnen zijn in de eerstelijnsopvang van deze problemen.